

Verklaring der plaat

Suite des Différents exercices d'Equitation des Sieurs Franconi, gravure uitgegeven door de weduwe Chéreau in Parijs, 1810-1820 (Collectie TIN Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam).

Antonio Franconi was geboren in het Venetiaanse Udine in 1737. Hij vertoonde afgerichte vogels, organiseerde dierengevechten en bekwaamde zich in het voltigeren, het maken van kunstige sprongen op een galopperend paard. Vanaf 1783 was hij actief in Parijs, waar hij nauw samenwerkte met Philip Astley.

Antonio's twee zonen, Laurent, geboren in 1776, en Henri, geboren in 1779, zijn de broers waarnaar de titel van de prent verwijst. Ook hun echtgenotes, Émilie Lequien, geboren in 1785, en Catherine Cousy, geboren in 1784, bewezen zich naast hun mannen als ruiters en comédiennes. De eerste circusfamilie was geboren. Deze plaat toont acts zoals het in de populaire grafiek gebruikelijk was in de achttiende eeuw, naast en boven elkaar geordend als in een prentenboek. De opvoeringen zijn ronduit indrukwekkend: een maaltijd bij kaarslicht op een hengst in galop, een paard dat voor dood gaat liggen, een vrouwelijke ruiter die op de tip van één voet op een snel paard balanceert terwijl ze zwerig een krans hanteert, een gewapende amazone in spreidstand op een tweegespan, een paard dat door een vuurring springt, een ballenjongleur elegant op alweer een voorbijsnellend paard. Dit was de magie van het circus zoals het rond 1800 vorm kreeg.

De Chéreaus waren sinds het begin van de achttiende eeuw actief als meester-graveurs in de *rue St. Jacques* in Parijs, op nummer 10, verduidelijkt de prent voor nieuwsgierige kopers, 'aux deux Colonnes, près la Fontaine St. Severin'. Circusgravures waren toen al een broodwinning, ook voor weduwe Geneviève Chéreau. Stamvader Antonio had het 'Amphithéâtre anglais' dat Philip Astley op 7 juli 1782 geopend had in de *rue Faubourg-du-Temple* in maart 1783 omgedoopt tot 'cirque Franconi'. In 1817 bliezen de zonen van Antonio het gebouw en het circusspektakel nieuw leven in. Zij maakten er een weelderig 'Cirque Olympique' van dat gedurende enkele decennia ook de Parijse *beau monde* wist te bekoren. De broers Franconi waren bovendien regelmatig te gast in Brussel. Deze gravure is een staalkaart van wat de Franconi's aan entertainment in huis hadden.

Inhoud

Van de redactie	3
JUBILEUM: 50 jaar Werkgroep 18e Eeuw	5
BERT PAASMAN, De jaren van omgekeerde kaartenbakken en stencils. Herinneringen aan de jeugd van de Werkgroep 18e eeuw	7
WIJNAND W. MIJNHARDT, Meervoudige moderniteit en de vergeten erfenis van de Nederlandse Verlichting	19
250 JAAR CIRCUS	35
JOHAN VERBERCKMOES, Inleiding. Kom binnen, kom binnen, het circus gaat beginnen	37
WILLEM RODENHUIS, De Circuscollectie van de Afdeling Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam. Een nadere blik in het licht van het 250-jarig bestaan van het modern klassieke circus, 1768-2018	51
THOMAS VAN DER GOTEN, Tijdloos of efemeer? Herdenking op de <i>Thames Frost Fair</i>	67
JOHAN VERBERCKMOES, Door het publiek betoverd. Kermisacts en sneeuwpoppen in de Nederlanden in de zeventiende en achttiende eeuw	79
AFZONDERLIJKE BIJDRAGEN	93
FRANK DE HOOG, Eendracht maakt tweedracht. Het gebruik van de retoriek van eendracht tijdens en na de politieke crisis van 1748	95

FRANK JUDO, De gravin en de stokebrand. Twee buitenstaanders en hun strategische alliantie ten tijde van de Brabantse Omwenteling	107
PAUL PELCKMANS, Wolff & Deken kiezen uit La Fontaine	125
Over de auteurs	141
Oproep tot bijdragen <i>Jaarboek De Achttiende Eeuw</i> 2019	143

Van de redactie

Vijftig jaar geleden, op 12 oktober 1968, vond de oprichtingsvergadering plaats van de Werkgroep 18^e eeuw in Hotel Terminus in Utrecht, volgens Wijnand Mijnhardt 'de destijds gebruikelijke centrale vergaderlocatie van academisch Nederland'. Hotel Terminus bestaat niet meer, maar de Werkgroep vierde dit jaar op 16 juni haar 50-jarig jubileum in het Teylers Museum in Haarlem. Het knetterde er van verlichte en interdisciplinaire, achttiende-eeuwse activiteiten. De redactie zag vonken en bliksemschichten schieten uit Van Marums elektrische machine, inspecteerde de prachtige oude bibliotheek in de nok van het museum en leerde dat beeldschone tekeningen van Michelangelo en Da Vinci in 1790 nog voor een prikje konden worden gekocht.

's Ochtends had Wijnand Mijnhardt gesproken over vijftig jaar studie achttiende eeuw. Het tijdperk van de Verlichting, ooit 'het absolute niets' waar slechts 'dood tij' heerste, was dankzij noest onderzoek van vele Werkgroepsleden veranderd in een periode waarin 'een nieuwe orthodoxie' het begin van de moderniteit meende te ontwaren. Toch pleit Mijnhardt vurig voor een alternatieve blik op de periode. Zijn prikkelende en inspirerende betoog kunt u hier lezen. Eerst laten we echter Bert Paasman aan het woord. Hij is een van de oprichters van de Werkgroep en schrijft over zijn herinneringen aan die eerste decennia van onze vereniging, toen de achttiende eeuw nog onontgonnen terrein was. Het 'landschap van de Verlichting' is volgens Paasman na vijftig jaar amper te herkennen, zo is het 'veranderd, breed ontwikkeld en geprofessionaliseerd'.

Bij het jubileum hoort een feestelijk themanummer. Daarom vindt u hier drie bijdragen over circus en kermis in achttiende-eeuws Europa. Gastredacteur Johan Verberckmoes is cultuurhistoricus en benadrukt in zijn inleiding de originaliteit en het belang van het onderwerp. Feestelijk is ook de theatersalon die Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam op 29 november 2018 organiseert in samenwerking met de redactie. Bij deze bent u hiervoor hartelijk uitgenodigd. Meer informatie vindt u op onze website:

<https://achttiendeeeuw.wordpress.com/>

Verder vindt u in dit *Jaarboek* enkele interessante ‘afzonderlijke’ bijdragen. Scriptieprijswinnaar Frank de Hoog schrijft over het achttiende-eeuwse ideaal van eendracht, dat paradoxaal genoeg regelmatig tot tweedracht leidde. Historicus en advocaat Frank Judo bestudeert de opmerkelijke brieven van de Brusselse advocaat en *enfant terrible* Hendrik van der Hoop aan gravin d’Yve en romanist Paul Pelckmans buigt zich over veronachtzaamd werk van Elizabeth Wolff en Agatha Deken. Zat er een masterplan achter de keuze uit de *Fabels* van La Fontaine voor hun in 1784 gepubliceerde *Fabelen*?

Het *Jaarboek De Achttiende Eeuw* kan niet zonder u. We nodigen daarom onderzoekers uit om bijdragen in te zenden op het gebied van sociale, politieke, economische, filosofische en religiegeschiedenis en op het gebied van kunst, literatuur, architectuur en muziek. Voor details kunt u terecht op de al genoemde website. Achterin dit *Jaarboek* vindt u trouwens een oproep tot bijdragen voor het *Jaarboek* van 2019, met als thema *Robinson Crusoe*.

De redactie wenst u veel leesplezier toe met de fabelachtige wereld van circus en kermis, vol glitter en glamour, waar paarden, clowns, apen en koorddansers het lot tarten. Verwondert u, net als de achttiende-eeuwer zelf, over waartoe mens en dier in staat blijken. En verbaast u over alles wat we nog niet weten over die achttiende eeuw; zeker goed voor nog eens vijftig jaar onderzoek.

De redactie.

JUBILEUM

50 jaar Werkgroep 18e Eeuw

De jaren van omgekeerde kaartenbakken en stencils

Herinneringen aan de jeugd van de Werkgroep 18e eeuw*

De oprichting

Het was een druilerige dag in oktober 1968. Een aantal mensen had een gestencild schrijven ontvangen van dr. C.M. Geerars en dr. P.J. Buijnsters om een interdisciplinaire Nederlands-Belgische werkgroep op te richten en ik was onderweg naar Utrecht. Opgewonden over het idee dat er een speciale werkgroep gewijd zou worden aan mijn lievelingseeuw: de achttiende. Bij de studie neerlandistiek aan de GU Amsterdam (later UvA) waar ik werkte, werden destijds drie perioden onderscheiden: Middeleeuwen en Rederijkerstijd, zeventiende en achttiende eeuw, negentiende en twintigste eeuw. Drs. Klaas Lenstra en drs. ik waren op dat moment de docenten zeventiende en achttiende eeuw, en nu zouden wij de achttiende eeuw kunnen losmaken van die akelige gouden eeuw, die eeuw van bloei en welvaart vergeleken waarbij de achttiende altijd ongunstig afstak: minder dan een zilveren eeuw, een eeuw van verval, volgens sommigen zelfs de zwarte bladzijde van onze geschiedenis.

De bijeenkomst werd gehouden in een donker zaaltje van Hotel Terminus in Utrecht, hier zou op zaterdag 12 oktober het licht aan gaan. Als een goed provinciaal was ik een uur te vroeg ter plaatse en trakteerde mijzelf op een kopje horecakoffie. In de brief werden twee redenen voor het initiatief naar voren gebracht. In de eerste plaats wilde men de interdisciplinaire contacten bevorderen tussen de beoefenaren van de achttiende-eeuwstudies. Het merendeel van de belangstellenden van het eerste uur was neerlandicus, daarnaast was er een klein aantal 'gewone' historici en een enkele romanist, anglist of germanist. Beoefenaren van andere disciplines werden nadrukkelijk uitgenodigd om ook deel te nemen, vooral kunsthistorici, kerkhistorici en wetenschapshistorici, in het bijzonder van de natuurwetenschappen. Toch bleven de niet-neerlandici nog jaren in de minderheid. In de tweede plaats hoopte men aansluiting te

* Deze herinneringen zijn geverifieerd aan materiaal in mijn privé-archief, het Archief van de Werkgroep 18e eeuw (ondergebracht in de Speciale Collecties van de UB Leiden) en aan de eerste 50 nummers van het *Documentatieblad*.

vinden bij de internationale vakontwikkelingen. In Frankrijk was sinds 1964 al een interdisciplinaire Société Française d'Étude du XVIIIe Siècle werkzaam, met een eigen tijdschrift, het *Bulletin (trimestrial)*, en kort voor de Nederlandse oprichtingsbijeenkomst was in St. Andrews (VS) de International Society for Eighteenth-Century Studies opgericht.

De oprichtingsvergadering, bijgewoond door ruim een twintigtal belangstellenden, onder wie twee vrouwen (de schoonzusters M. Schenkeveld en M.A. Schenkeveld-Van der Dussen), werd voorgezeten door dr. Kees Geerars (coördinerend inspecteur van het vwo), terwijl dr. Nico Wijngaards (docent aan de kweekschool te Nijmegen en aan de Gelderse Leergangen te Arnhem) de eerste notulen bijhield. Beiden waren als docent en examinerator verbonden aan de toenmalige lerarenopleidingen (voor de aktes MO-A en MO-B), de docenten van deze opleidingen en de bijbehorende (staats)examencommissies vormden een soort netwerk: leden en belangstellenden van het eerste uur: Geerars, Wijngaards, Buijnsters, Ornée, Strenght, Van den Toorn, later ook Stouten, Schenkeveld-Van der Dussen, Van de Ketterij, ikzelf en anderen, maakten ook deel van de MO-opleidingen uit.

Het was voor mij als jong docent-onderzoeker een bijzondere ervaring om

met in mijn ogen gearriveerde vakmensen kennis te maken, die ik vaak alleen kende vanwege de studies die ze gepubliceerd hadden. Slechts een enkeling was gepromoveerd, laat staan tot hoogleraar benoemd. Promoveren deed je in je eigen tijd en er waren slechts enkele leerstoelen, meestal niet bezet door specialisten. De doctorandi waren 'aan de macht'. Pas in de jaren 1970 en '80 werden ze van faculteitswege gedwongen om te promoveren. De wetenschapsbeoefening was in die tijd volstrekt anders georganiseerd, de meeste docent-onderzoekers waren eenlingen, zonder budget en met nauwelijks technische hulpmiddelen. Het was al mooi als je op je werkplek de beschikking had over een redelijke typemachine. Kopieën van je artikelen maakte je met behulp van carbonpapier, wat je maximaal zes slecht leesbare doorlagen opleverde. 'Massaproductie' ging door middel van stencilmachi-

Afb. 1 Krantenknipsel over de oprichting van de Werkgroep in NRC, 9 november 1968. Archief Werkgroep Achttiende Eeuw.

nes waarvan ieder instituut er wel één had. Als vanzelfsprekend werden de eerste nummers van het *Documentatieblad* in gestencilde vorm verspreid. De bloeitijd van de kopieermachine moest nog komen. De belangrijkste taak van de wetenschappelijke medewerkers was onderwijs geven.

De Werkgroep formuleerde in de oprichtingsvergadering als voornaamste taken: zowel het organiseren van een jaarlijks symposium rond een thema, waarbij de intercollegiale gedachtewisselingen over de te houden lezingen (die veelzeggend als ‘inleidingen’ werden aangeduid) een essentieel onderdeel zouden uitmaken, als het tot stand brengen van een inventarisatie van speciale catalogi en bibliografieën op het gebied van de 18^e eeuw. Er was immers geen centrale registratie van collecties van handschriften (inclusief brieven), of van gespecialiseerde boeken. Een eigen tijdschrift zou in die leemte moeten voorzien.

Ter vergadering werd een bestuur gekozen bestaande uit Kees Geerars (voorzitter), Piet Buijnsters (secretaris-penningmeester), Jérôme Vercruyssen, Henri A. Ett, H. Hillenaar (leden). Vercruyssen was de Zuid-Nederlandse beoefenaar van de achttiende eeuw bij uitstek, kenner van de Franse literatuur, in het bijzonder van Voltaire en d’Holbach. Hij was lange tijd de stem van het Zuiden in de Werkgroep. De secretaris kreeg de taak om de redactie van het beoogde documentatieblad te gaan vormen. Het zou geen tijdschrift worden voor artikelen, maar voor verslagen van lezingen en vergaderingen, informatie over studies in voorbereiding, projecten op het gebied van de achttiende eeuw, mededelingen over exposities en congressen. Er zou een speciale rubriek komen met vragen naar aanleiding van onderzoeken (de ‘Brievenbus’), maar vooral was het de bedoeling documentaire bijdragen op te nemen, in het bijzonder bibliografieën. De leden werden opgeroepen om actief mee te werken.

Kaartenbakken en stencils

En dat gebeurde, vele leden waren verzamelaars van feiten, bio-bibliografische feiten. Bijna iedereen inventariseerde en documenteerde nog ‘ambachtelijk’. Vooral de eerste jaargangen waren, op de teksten van lezingen na, omgekeerde kaartenbakken. Onderzoekers, docenten, studenten leefden met pakken en bakken fiches, waarop levensfeiten, afbeeldingen, handschriften en bibliografieën ‘van en over’ werden vastgelegd. Er kwam een ongelooflijke hoeveelheid interessant, min of meer onbekend, soms zelfs tot dan toe onvindbaar materiaal boven water. Het *Documentatieblad* werd een goudmijn voor de ambachtelijke onderzoeker. Destijds een noodzakelijke fase in de vakbeoefening.

Er werden overal documentaties opgezet. De hoogleraar letterkunde Garmit Stuiveling stichtte op het Instituut voor Neerlandistiek van de UvA een aparte afdeling Documentatie Nederlandse Letterkunde (DNL). Het was een grote ruimte gevuld met allerlei kaartenbakken met fiches, indices en catalogi, opbergkasten met scripties, portretten en met hang- en andere mappen boordvol krantenknipsels. Een of meer medewerkers zaten iedere dag gegevens in te

voegen en verstrekten informatie.

Studenten volgden cursussen ‘systematische bibliografie’ en oefenden in het ‘maken van fiches’. Bibliografische gidsen verschenen, zoals de *Bibliotheek- en Documentatiegids* en het *Apparaat voor de studie van de geschiedenis* (door J.M. Romein en J. Haak). In Antwerpen maakte C. Neutjens een uitvoerige bibliografische gids voor de germanistiek en in Leuven deden J.F. Vanderheyden en M. de Smedt dat. Met Fons van Buuren en Wim Gerritsen werkte ik aan het *Vermakelijk bibliografisch ganzenbord* voor neerlandici, beslist niet zo vermakelijk als de titel beloofde, maar wel ontzettend nuttig. Vele studenten in binnen- en buitenland groeiden er mee op, totdat de digitale zoekmachines de functie van ‘het ganzenbord’ overnamen. Het plan kwam bij mij op om ook een ‘Apparaat voor de studie van de Achttiende eeuw’ te maken, maar dit plan is in de Werkgroep nooit van de grond gekomen. De meeste docenten hadden hun eigen stencils met bibliografische aanwijzingen. In Amsterdam heeft zo’n gestencild ‘Apparaat voor de Studie van de Achttiende eeuw’ een aantal jaren gefunctioneerd. Het bevatte behalve hedendaagse hulpmiddelen ook die van de achttiende eeuw zelf. Studenten moesten er oefenopdrachten mee maken ter voorbereiding van de eindscriptie.

Behalve dit plan voor een ‘Apparaat’ van de achttiende eeuw, heb ik ook het denkbeeld geopperd van een ‘Portrettengalerij der 18e eeuw’, maar ook die wens is nooit gerealiseerd. Wel was in Amsterdam een tijdelijke portrettengalerij te zien, niet van originelen, maar van reproducties. Iedere deelnemer mocht een foto van zijn achttiende-eeuwse held of heldin tentoonstellen. Door de inbreng van André Hanou hingen daar ook de minder canonieke achttiende-eeuwers zoals Jacob Campo Weijerman en Willem van Swaanenburg.

Ten slotte kwam het in de wandelgangen geopperde ‘Museum van de Achttiende eeuw’ er evenmin, hoewel sommige bestuursleden daarover informele gesprekken gevoerd hebben, onder andere met het museum in Enschede (‘of all 18th-century places’). Wel werden de symposia vaak gehouden in de tempels van de historie: Teylers Museum, Museum Boerhave, kasteel Oud-Zuylen, het Trippenhuys, paleis Het Loo e.a. – of zoals één van de deftige leden het formuleerde, in een ‘perfecte ambiance’.

Meneer J. de Kruys was zo’n deftig lid, een van de markantste, oud-leraar in Den Haag. ’n Keurig heer, in mijn herinnering in driedelig kostuum, die bij iedere begroeting een lichte buiging maakte. Vaak stond hij met zijn echtgenote op een centrale plaats alsof zij recipieerden. De Kruys vond alle voordrachten geweldig en liet niet na aan het eind van een symposium de organisatoren en sprekers ‘namens alle aanwezigen’ bui-ten-ge-woon te complimenteren en te bedanken. Ook kon hij na een kascontrole de penningmeester als uitmuntend dechargeren.

Kruisbestuiving met de universiteit

Het bestaan van een Nederlands-Belgische werkgroep was voor het Instituut voor Neerlandistiek (UvA) een overtuigend argument om een apart specialisme ‘achttiende eeuw’ in het leven te roepen, die we bij voorkeur aanduidden als de Afdeling Verlichting. Ze besloeg de periode ca. 1670-1830. We pakten aldus een flink stuk af van de zeventiende en van de negentiende eeuw. Dat kon omdat we onszelf als de periode zagen tussen de Renaissance en de Romantiek, die we zoals dat gaat in een specialisme, verder opdeelden in Classicisme en Preromantiek, soms ook nog gevolgd door Neoclassicisme. Na Klaas Lenstra en mij volgden nieuwe docenten achttiende eeuw: George Vis, Hanna Stouten en André Hanou. Hanna Stouten kwam in 1978 in het bestuur van de Werkgroep, waarin ze jaren het secretariaat voor haar rekening nam. André Hanou creëerde een eigenzinnige Verlichting, afwijkend van de mainstream, de ‘gematigde, christelijke Verlichting’, te weten die van een ‘donkere’ Verlichting. Hij richtte met studenten in 1978 het ‘Weyermangenootschap’ op (Stichting Jacob Campo Weyerman), aanvankelijk een onderzoeksgroep van vrienden en vriendinnen, die in binnen- en buitenland zoveel mogelijk bio-bibliografische gegevens over Weyerman en geestverwanten bijeenbrachten en het materiaal publiceerden in een eigen periodiek: het nog steeds bestaande *Mededelingenblad*. Op vergaderingen droegen ze aanvankelijk T-shirts met de initialen van hun held.

Theorievorming ging in de eerste jaren grotendeels aan de Werkgroep voorbij. Dat was meestal niet anders aan de universiteiten. Aan het Instituut voor Neerlandistiek (UvA) moesten de studenten kennismaken van het standaardwerk van René Wellek en Austin Warren *Theory of Literature*, in het bijzonder van hoofdstuk 19 ‘Literary History’, terwijl docenten graag schermden met de nauwelijks uitgelezen studie van Wolfgang Kayser *Das sprachliche Kunstwerk*. Een opleving ontstond in de jaren ‘70 dankzij docenten als Frank Maatje, Jaap Overstegen, Teun van Dijk, Hugo Verdaasdonk, Marijke Spies en anderen. Er kwam toen ook aandacht voor receptie-esthetica (de school van H.R. Jauss en W. Iser), verteltheorie (Mieke Bal e.a.) en boekwetenschap (E. Braches, P. Verkruijsse, B. van Selm en P. Hoftijzer). In de revolutiejaren (1968-1978) was het marxistische theorie wat de klok sloeg in een parallel wetenschapsircuit, in het verlengde daarvan feministische literatuurtheorie en ‘gay studies’. Tijdens mijn lidmaatschap van bestuur en redactie was een en ander geen aandachtspunt in de Werkgroep, die door sommige theoretici als ‘neo-positivistisch’ werd bestempeld. Van postkoloniale theorie had ik toen nog niet gehoord – en ik was niet de enige.

Wat is Verlichting?

Het was de tijd waarin nationaal en internationaal een discussie op gang kwam over ‘Wat is Verlichting/Enlightenment/Lumières/Aufklärung?’. Werken van Folkiersky, Hazard, Bray, Van Tieghem, Mortier en Brandt Corstius werden kri-

tisch bestudeerd en veranderden onze ideeën over wat precies kenmerkend voor de achttiende eeuw of Verlichting zou zijn. We hinkten op twee gedachten, de literatuurhistorische of de ideeënhistorische invulling van deze eeuw van 160 jaar. Aanvankelijk mocht alles, pas later maakte Willem van den Berg de verrukkelijke term Preromantiek (met dank aan Van Tieghem) verdacht als teleologisch. Alles was nog in beweging. Zowel op het Instituut als in de Werkgroep heerste een soort pioniersgeest en een groot elan: we waren met iets belangrijks en met iets nieuws bezig! De wortels van de twintigste eeuw werden blootgelegd, met een nieuw mensbeeld, nieuwe wetenschappen, nieuwe democratie. Kortom, Verlichting! We waren ook de eerste interdisciplinaire werkgroep, die van de Negentiende eeuw volgde in 1976 en die van de Zeventiende eeuw pas in 1985.

Natuurlijk bestonden er vergelijkbare genootschappen, maar die waren minder breed van opzet. Sommige leden waren bijvoorbeeld ook lid van het Genootschap voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Wiskunde en Natuurwetenschappen, met een eigen periodiek *Ge-Wi-Na* geheten. Rob Visser vertegenwoordigde dit wetenschappelijk segment in ons bestuur, soms werden er gecombineerde symposia georganiseerd. Een gedeeltelijke overlapping vond plaats met de eerbiedwaardige Stichting Bilderdijk-Museum, in de wandeling het 'Bilderdijkgenootschap' genoemd. Dit bestond vooral uit neerlandici, historici, kerkhistorici, meestal gelieerd aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, maar in de loop der jaren ook 'opengesteld' voor niet-protestanten. Vele werkgroepsleden kon men dan ook tegenkomen op de laatste zaterdag voor de kerst

in de VU-doolhof te Amstelveen. In de jaren dat ik lid en bestuurslid van 'Bilderdijk' was ademen die bijeenkomsten nog een gedragen negentiende-eeuwse sfeer. Willem Bilderdijk en zijn oeuvre waren zo veelzijdig dat er na tientallen jaren nog steeds een 'onbekend aspect' belicht kon worden, dat werd gepresenteerd nadat de penningmeesteresse, 'Mejuffrouw Van Essen', ons op het financieel jaaroverzicht en kerstkransjes getraakteerd had.

Onze Werkgroep was die van de grootse en meeslepende internationale Verlichting! Niettemin keerden de meeste neerlandici terug naar de weinig wereldschokkende auteurs als Poot, Van Effen, Van Goens, Wolff en Deken, Van Alphen, Feith, Bellamy, Post, Kinker en Bilderdijk, zij het met veel meer aandacht voor

Afb. 2 Foto van het derde nummer van het gestencilde *Documentatieblad*, mei 1969. Collectie van Bert Paasman.

Verlichtingskenmerken in hun werk. Daarnaast kwam de studie van de roman (in het bijzonder de briefroman), de periodiek (in het bijzonder de spectatoriële geschriften), de jeugd- en kinderliteratuur, de fysico-theologie en het genootschapsleven op gang, in West-Europese context. De opleiding Verlichting werd overal populair. Aan het Instituut voor Neerlandistiek van de UvA kon men na enkele jaren zelfs in de achttiende eeuw afstuderen. Studenten werden lid van de Werkgroep en namen deel aan symposia en leverden bijdragen aan het *Documentatieblad*.

Revolutietijd

Dit gebeurde op behoorlijk grote schaal, wat opmerkelijk was in een tijd van universitaire revoluties. Vanaf 1968, het jaar van de studentenrevolte in Parijs tot eind jaren '70, dus nog jaren nadat de Wet Universitaire Bestuurshervorming (Veringa) ingevoerd werd, was het onrustig aan de Nederlandse universiteiten, vooral in Nijmegen, Tilburg en Amsterdam (de Maagdenhuisbezetting was in 1969). Aan de Belgische universiteiten van Leuven, Brussel en Gent ging het er overigens ook heftig aan toe. Wekelijkse actiebijeenkomsten, die soms leidden tot betogingen of bezettingen, vonden in de beginjaren van de Werkgroep plaats, en leidden tot onrust. Het onderwijs zou hervormd moeten worden, gedemocratiseerd. De rol van bestuurders en docenten moest gereduceerd, de rol van studenten vergroot. 'One man, one vote' werd de slogan. Duizenden ideologische vlagschriften werden in gestencilde vorm de wereld ingeslingerd. Roodgloeiend was de stencilmachine, gloeiend rood de inhoud van de stukken. Zowel in Nijmegen en Tilburg als in Amsterdam werd universiteit, bibliotheek of instituut vereerd met de naam van Karl Marx. Het marxistisch kader van de revolutie liet de studenten en docenten naast Marx, Adorno lezen, Habermas en Marcuse, en alle vakbeoefening moest in dienst staan van de emancipatie van de toenmalige samenleving. En hoewel deze ontwikkeling zekere parallellen leek te hebben met de achttiende-eeuwse revoluties, kwamen de studenten en werkgroepsleden achttiende eeuw niet of nauwelijks uit deze neomarxistische kringen.

Bijzondere studenten als Hans Groot en Grietje Tigges waren soms 'gastheer en gastvrouw' op onze symposia, zoals tijdens het grote Belle van Zuylen-symposium in slot Zuylen (Oud-Zuylen, 12-14 september 1974), waarin ons bestuurslid en Belle van Zuylen-kenner Simone Dubois en haar man Pierre een centrale rol speelden. Hans en Grietje spraken hun moderne talen perfect, inclusief Italiaans, en ontvingen de internationale gasten, onder wie Ch. Braunrot, R. Mortier, S. Muhlemann, D. Wood, C. Courtney, J.-D. Candaux, beleefd en charmant. Ook Mme de Charrière-kenner Charly Guyot zou een bijdrage leveren, maar op de eerste congresdag werd bekend dat hij zeer kort tevoren overleden was. Een schok voor de deelnemers, die onmiddellijk een telegram van rouwbeklag en medeleven verzonden. Op dit symposium, dat werd opgeleverd door een expositie over 'Belle van Zuylen – Isabelle de Charrière', werd